

С. А. Сілаеў

**АДЗІНСТВА ПАЦЯРПЕЛАГА ЯК ПРЫКМЕТА
ПРАЦЯГЛАГА ЗЛАЧЫНСТВА Ё ЕЎРАПЕЙСКОЙ
КРЫМІНАЛЬНА-ПРАВАВОЙ ДАКТРЫНЕ І СУЧАСНАЙ
РАСІЙСКОЙ СУДОВАЙ ПРАКТЫЦЫ**

На юрыдычную канструкцыю працяглага злачынства (*delictum continuatum*) звярталі ўвагу многія пакаленні вучоных-юрыстаў як у Беларусі і Расіі, так і ў іншых краінах кантынентальнай Еўропы. За апошнія два стагоддзі аб гэтым напісана нямала навуковых артыкулаў і нават манаграфій, аднак жа пытанне аб размежаванні працяглага злачынства і сукупнасці злачынстваў, як і раней, застаецца адным з найбольш дыскусійных ва ўсім крымінальным праве.

Розныя даследчыкі па-рознаму вызначалі спецыфіку працяглага злачынства, сярод аб'ектыўных прыкмет якога падчас называлася і адзінства пацярпелага. Аднак трэба адзначыць, што на працягу ўсяго сямідзесяцігадовага савецкага перыяду гэта праблема амаль не закраналася айчыннымі спецыялістамі, што тлумачыцца пануючымі ў той час уяўленнямі аб абсалютным прыярытэце агульнадзяржаўных інтарэсаў і, адпаведна, аб іх прыярытэтнай абароне, часта без уліку інтарэсаў пацярпелага, які займаў (і, на жаль, дагэтуль займае) друга-раднае становішча як у крымінальна-прававых, так і ў крымінальна-працэсуальных адносінах.

Не варта забываць і аб тым, што савецкая юрыдычная супольнасць доўгі час успрымала працяглае злачынства ледзь не выключна як крымінальна-палітычны сродак барацьбы з раскраданнямі сацыялістычнай уласнасці – дзяржаўнай (агульнанароднай) і калгасна-кааператыўнай. Нядзіўна таму, што ледзь не галоўнай прыкметай, што характарызуе аб'ектыўны бок працяглага злачынства, лічылася адзінства крыніцы злачыннага ўзбагачэння. Два паслясавецкіх дзесяцігоддзі не азнаменаваліся колькі-небудзь істотнымі пераменамі ў гэтых адносінах. Таму тэарэтычнай асновай нашага даследавання паслужылі працы расійскіх і замежных крыміналагаў XIX – пачатку XX ст., а таксама публікацыі сучасных усход-

неёўрапейскіх навукоўцаў, галоўным чынам з паўднёваславянскіх краін.

Некаторыя прадстаўнікі нямецкай крымінальна-прававой навукі першай паловы XIX ст., якія адстойвалі аб'ектывісцкія канцэпцыі, бачылі адзінства працяглага злачынства ў тым, што ўсе эпізоды злачыннай дзейнасці накіраваны супраць ахоўваемых законам інтарэсаў адной і той жа асобы; а гэта значыць, што магчымасць інкрымінавання працяглага злачынства, з пункту гледжання дадзеных аўтараў, цалкам выключаецца, калі дзеянні вінаватага закранаюць правы розных пацярпелых.

Такія ўяўленні дагэтуль даволі шырока распаўсюджаны сярод расійскіх правапрымяняльнікаў. Так, падчас праведзенага намі анкетавання суддзяў, што разглядаюць крымінальныя справы, 97 з 225 рэспандэнтаў (г. зн. 43,1 %) зазначылі адзінства пацярпелага як абавязковую прыкмету працяглага злачынства, прычым 6 з іх (2,7 %) гэтая акалічнасць здаецца не толькі неабходнай, але і дастатковай для таго, каб аб'яднаць шэраг эпізодаў злачыннай дзейнасці ў адзінае злачынства¹.

Між тым неабгрунтаванасць падобных поглядаў амаль паўтара ста гадоў назад пераканаўча давеў выдатны польскі правазнаўца С. Будзінскі, які заўважыў, што колькасць пацярпелых часцяком з'яўляецца вынікам выпадковага збегу акалічнасцей і, па вялікім рахунку, не ахапляецца намерам вінаватага, знаходзіцца па-за межамі яго ўсведамлення і волі.

Так, у адным выпадку злодзей хоча ўчыніць крадзеж з гасцініцы, пры гэтым ягоны злачынны намер не накіраваны супраць нейкай канкрэтнай асобы: ён збірае рэчы, што трапілі яму пад руку, і з імі знікае; потым высвятляецца, што шкода была прычыненая некалькім уласнікам.

У другім выпадку злачынца спачатку крадзе адзенне з аднаго гасцінічнага пакоя, а праз два дні – з другога, але пацярпелым зноў становіцца тая ж самая асоба, якая змяніла месца пражывання пасля першага крадзежу.

¹ Апытанне праводзілася ў 14 суб'ектах Расійскай Федэрацыі: рэспубліках Алтай, Карэлія, Татарстан, Хакасія; Алтайскім і Приморскім краях; Валгаградскай, Варонежскай, Іванаўскай, Кемераўскай, Наўгародскай, Новасібірскай, Томскай абласцях і Яўрэйскай аўтаномнай вобласці.

У трэцім выпадку вінаваты, маючы адзіны намер, некалькі разоў крадзе віно з аднаго і таго ж склепа, але ў час паміж двума эпізодамі ягонага злачынства ў гэтага склепа мяняецца ўласнік.

Калі ўбачыць адзінства злачыннага дзеяння ў адзінстве пацярпелага, дык у другім выпадку давадзецца прызнаць наяўнасць аднаго злачынства, а ў першым і трэцім – іх сукупнасць, тады як несправядлівасць такога рашэння і яго супярэчнасць здароваму розуму відавочныя [1, с. 8–9; 26, с. 183–184]. Да таго ж, як адзначае С. Будзінскі, прымяняць такі падыход на практыцы значыла б зрабіць «спакойных абывацеляў здабычай дзёрзкіх і небяспечных ліхадзеяў, якіх бы нішто больш не стрымлівала ад новых злачынстваў, бо яны ведалі б, што іх чакае адна і тая ж кара, незалежна ад таго, ці адзін раз, ці дзесяць разоў яны парушаць правы адной і той жа асобы». Праз гэта падпальшчык мог бы, дачакаўшыся, пакуль пацярпелы адбудуе згарэлы будынак, цалкам бяскарна зноў яго падпаліць; злодзей мог бы паўторна абакрасці таго ж пацярпелага і г. д. [1, с. 9–10]¹.

Так ці інакш, у сучаснай Расіі дадзенае пытанне перыядычна ўзнікае не столькі ў навуцы, колькі ў практыцы органаў крымінальнай юстыцыі, прычым, на вялікі жаль, практыка гэта вельмі далёкая ад аднастайнасці: у адных выпадках шэраг юрыдычна тоесных дзеянняў прызнаецца працяглым злачынствам на падставе адных толькі аб'ектыўных фактараў (перш за ўсё адзінства пацярпелага), у другіх

¹ Дзеля справядлівасці трэба, аднак, заўважыць, што не ўсе вучоныя, якія лічылі адзінства пацярпелага неабходнай прыкметай працяглага злачынства, даходзілі ў сваіх развагах да тых крайнасцей і недарэчнасці, на якія звяртаў увагу С. Будзінскі. Так, сербскі даследчык Ё. Дж. Авакумавіч, азначаючы працяглае злачынства як «адзінае злачынства, якое мае аб'ектам свайго пасягання *адзінае падзельнае права* і чыё дзеянне складаецца з шэрагу скончаных учынкаў, кожны з якіх мае ўсе істотныя прыкметы скончанага злачынства», робіць з гэтага агульнага, як яму здаецца, правіла выключэнні для выпадкаў фактычнай памылкі, а менавіта «памылкі ў колькасці парушаных правоў», калі вінаваты «меў падставы меркаваць, што сваім дзеяннем парушае *адно* права, а не *некалькі* правоў» [25, с. 26–27]. У прыватнасці, прапанавалася лічыць адзіным злачынствам выкраданне з аднаго сховішча некалькімі «заходамі» рэчаў, што належаць некалькім уласнікам [25, с. 14–16]. Беручы пад увагу, што «выключэнне» гэта даволі распаўсюджана, дазволім сабе ўсумніцца ў мэтазгоднасці вылучэння дадзенай прыкметы ў якасці самастойнай – тым больш, што і сам дадзены аўтар ў той жа самай сваёй працы піша, што колькасць «аб'ектаў» – гэта ўсяго толькі «найпэўнейшая мерка» колькасці злачынных намераў [25, с. 12–13]. А гэта, на наш погляд, сведчыць аб належнасці дадзенай тэорыі хутчэй да ліку суб'ектыўных, чым аб'ектыўных.

жа дадзеная акалічнасць не мае вырашальнага значэння. У якасці ілюстрацыі возьмем тры крымінальныя справы, разгледжаныя за апошнія гады судамі агульнай юрысдыкцыі ў трох розных суб'ектах Расійскай Федэрацыі.

Прыгаворам Руднічнага раённага суда г. Пракоп'ёўска Кемераўскай вобласці А. была асуджана, сярод іншага, па п. «в» ч. 2 арт. 163 КК РФ. Устаноўлена, што ў перыяд ад канца чэрвеня да лістапада 2005 г. яна вымагала грошы ды іншую каштоўную маёмасць у непאўналетняй П., ужываючы ў адносінах да пацярпелай гвалт і пагрозы гвалтам. Безумоўна, адзіным злачынствам з'яўляюцца дзеянні А., учыненыя ў канцы чэрвеня 2005 г., калі яна, дамагаючыся, каб П. перадала ёй 500 руб., атрымала 300 руб. адразу ды яшчэ 200 руб. – на другі дзень. Але і пасля гэтага А. неаднаразова вымагала ў П. то грошы, то залатыя ювелірныя вырабы, пры гэтым вінаватая, усведамляючы, што аб яе злачынных дзеяннях знаюць трэція асобы (у сітуацыю прабавалі ўмяшацца сваякі ды знаёмыя П.) і што, такім чынам, павышаецца верагоднасць яе выкрыцця і крымінальнага праследавання, усё ж працягвала сваю супрацьпраўную дзейнасць, нягледзячы на змяніўшыся ў бок ускладнення рэалізацыі злачыннага плана абставіны. За вышэйзгаданы перыяд П. перадала А. грошы ў суме 1500 руб. і залатыя вырабы агульнай вартасцю 65 559 руб., прыналежаць бацькам П.; акрамя таго, А. вымагала ў П. яшчэ 3000 руб. грошай. Эпізоды вымагання былі раздзелены рознымі па працягласці прамежкамі часу (ад аднаго дня да некалькіх тыдняў); намер А. не быў накіраваны на завалоданне нейкай канкрэтнай маёмасцю або якой-небудзь канкрэтнай грашовай сумай – яна фактычна выкарыстоўвала дадзены спосаб атрымання матэрыяльнай выгады ўсякі раз, калі ёй патрабаваліся грошы, прычым траціліся яны ўсякі раз на розныя мэты, г. зн. на задавальненне розных патрэбнасцей; у адных выпадках А. абмяжоўвалася пагрозамі, у іншых звярталася да фізічнага гвалту; у ходзе ж апошняга эпізоду яна выстраліла ў П. з пнеўматычнага ружжа, прычыніўшы здароўю пацярпелай шкоду сярэдняй цяжкасці. Пры такіх фактычных абставінах нельга пагадзіцца з тым, што быццам кожны наступны эпізод быў працягам рэалізацыі А. адзінага намеру на завалоданне маёмасцю сям'і П. [2]¹.

¹ Заўважым, аднак, што, мяркуючы па матэрыялах справы, іншага выйсця ў суда ў дадзеным выпадку не было, паколькі такую прававую ацэнку ўчыненаму А. дало

Калі ў вышэйпрыведзеным прыкладзе адзінства пацярпелага стала дастатковай падставай, для таго каб кваліфікаваць шэраг злачынных дзеянняў як працяглае злачынства, то ў іншых выпадках правапряміяльнік, у не меншай ступені абсалютызуючы значэнне дадзенай акалічнасці, бачыць у яе адсутнасці неадольную перашкоду для канстатацыі юрыдычнага адзінства ўчыненага.

Так, прыгаворам Сінарскага раённага суда г. Каменск-Уральскі Свярдлоўскай вобласці С. быў асуджаны, сярод іншага, па п. «б» ч. 2 арт. 158 КК РФ. У касацыйным пратэсце дзяржаўны абвінаваўца, не аспрэчваючы даказанасці віны С., прасіў скасаваць прыгавор, паколькі суд, на ягоную думку, беспадстаўна кваліфікаваў дзеянні асуджанага па раскраванні маёмасці Б. і В. як адно злачынства. Судовая калегія па крымінальных справах Свярдлоўскага абласнога суда заўважыла, што па сэнсе закону працяглым злачынствам, што складаецца з шэрагу тоесных злачынных дзеянняў, могуць быць прызнаны дзеянні вінаватага, якія ўчыняюцца шляхам адабрання чужой маёмасці з адной і той жа крыніцы, аб'яднаны адзіным намерам і ўтвараюць у сваёй сукупнасці адзінае злачынства. У дадзеным жа выпадку, хоць С. і ўчыніў інкрымінаваныя яму крадзяжы на працягу адной ночы, адну за адной, у адным месцы і, як устаноўлена судом першай інстанцыі, з адзіным намерам на раскраванне чужой маёмасці, але маёмасць гэтая забіралася з розных сховішчаў і належала розным пацярпелым. Зыходзячы з гэтага, абласны суд зрабіў вывад, што пры наяўнасці такіх акалічнасцей нельга гаварыць аб тым, што дзеянні С. у сваёй сукупнасці складаюць адзінае злачынства, у сувязі з чым перакваліфікацыя судом першай інстанцыі гэтых дзеянняў з сукупнасці тоесных злачынстваў на адзінае працяглае злачынства была прызнана памылковай, прыгавор у дадзенай частцы скасаваны, а справа накіравана на новы разгляд у іншым судовым складзе са стадыі судовага разглядавання [3].

папярэдняе следства, а існуючая ў сённяшняй Расіі сістэма крымінальнага судаводства, заснаваная на гіперпрынцыпе спаборнасці, якога чамусьці неабходна трымацца нават на шкоду ўсебаковаму, поўнаму і аб'ектыўнаму выяўленню ўсіх акалічнасцей справы (т. зв. матэрыяльнай ісціны), не дазваляе ў ходзе судовага разбору перакваліфікаваць дзеянні падсуднага з адзінкавага злачынства на сукупнасць тоесных злачынстваў таго ж віду, паколькі гэтым як быццам пагаршаецца ягонае становішча і парушаецца права на абарону; такім чынам, расійскі заканадаўца, па сутнасці, абавязвае суд згаджацца нават з відавочна няправільнай кваліфікацыяй.

Абсалютна супрацьлеглую пазіцыю па цалкам аналагічнай справе сустракаем у аглядзе практыкі Тамбоўскага абласнога суда. Мічурынскім раённым судом было ўстаноўлена, сярод іншага, што ноччу 2 чэрвеня 2009 г. Д., карыстаючыся свабодным доступам на прысядзібныя дзялянкі А., П. і Г., якія знаходзяцца ў пасёлку Лясны Варонеж, выкраў адтуль, адпаведна, пяцігадовую яблыню вартасцю 2000 руб., два саджанцы яблыні і адзін саджанец вішні агульнай вартасцю 1100 руб. і чатырохгадовую вішню вартасцю 2500 руб. За гэтыя дзеянні Д. быў асуджаны як за тры злачынствы, прадугледжаныя ч. 1 арт. 158 КК РФ. Пастановай судовай калегіі па крымінальных справах Тамбоўскага абласнога суда прыгавор быў зменены, вышэйпералічаныя дзеянні Д. перакваліфікаваны з сукупнасці трох крадзяжоў на адзін працяглы крадзеж. Абгрунтоўваючы дадзенае рашэнне, суд касацыйнай інстанцыі заўважыў, што ўсе гэтыя раскрананні ўчынены з адзіным намерам, паколькі пладовыя дрэвы і саджанцы выкрадаліся на працягу кароткага часу з адной і той жа крыніцы – прысядзібных дзялянак, што знаходзяцца ў непасрэднай блізкасці адна ад адной [24].

На наш погляд, правільнымі ў апошніх двух выпадках з’яўляюцца рашэнні, вынесеныя Сінарскім раённым і Тамбоўскім абласным судамі. Пазіцыя ж, заснаваная на празмерным звужэнні паняцця працяглага злачынства, якую занялі ў дадзеных справах Свядлоўскі абласны і Мічурынскі раённы суды, зводзіцца да штучнага ўтварэння сукупнасці злачынстваў там, дзе яе на самой справе няма.

Ярчэй за ўсё непрымальнасць абсалютызацыі факта адзінства пацярпелага бачыць у тых выпадках, калі злачынныя дзеянні накіраваны супраць інтарэсаў юрыдычных асоб і дзяржавы. Наконт гэтага югаслаўскі правазнаўца Ё. Л. Бутуравіч у сваім дысертацыйным даследаванні феномена працяглага злачынства справядліва заўважаў, што абавязковасць дадзенай прыкметы працяглага злачынства прыводзіла б да дыспарорцыі ў крымінальна-прававой ахове розных форм уласнасці: беспадстаўнага ўзмацнення абароны прыватнай уласнасці і такога ж беспадстаўнага аслаблення абароны ўласнасці публічнай. Абгрунтоўваючы дадзены тэзіс, вучоны звяртаў увагу на тое, што «грамадская маёнасць не з’яўляецца ўласнасцю тых суб’ектаў, якія ёю кіруюць і распараджаюцца <...>, а таму грамадская небяспечнасць дзеяння не становіцца ні большай, ні меншай ад таго

толькі, што гаворка ідзе аб адным ці аб некалькіх носьбітах права кіравання і распараджэння грамадскай маёмасцю» [4, с. 140]. Варта таксама памятаць, што кваліфікацыя па схеме «адзін пацярпелы – адно злачынства» прывяла б да таго, што шматэпізодная карупцыйная дзейнасць (класічны прыклад «безахвярных» злачынстваў) ва ўсіх выпадках лічылася б працяглым злачынствам, што відавочна няправільна [1, с. 9–10].

Нельга не заўважыць, што практычна ўсе даследчыкі, закранаўшыя пытанне аб адзінстве пацярпелага, так ці інакш адрознівалі працяглыя злачынствы маёмаснага характару ад працяглых злачынстваў, закранаючых непасрэдна асобу. Аналізуючы стан развіцця юрыдычнай думкі па гэтым пытанні, С. Будзінскі параўноўваў пункты гледжання нямецкіх крымінолагаў XIX ст. Так, у сярэдзіне XIX ст. вюртэмбергскі крымінолаг Кёстлін пісаў, што ў маёмасных злачынствах адзінства намеру магчыма і пры прычынненні шкоды некалькім уласнікам, тады як злачынства супраць асобы можа лічыцца працяглым, толькі калі яно ўчынена ў адносінах да адной і той жа асобы. Ягоны саксонскі калега і сучаснік Бернер, хоць і называў адзінства пацярпелага ў працяглым злачынстве агульным правілам, усё ж прызнаваў даволі распаўсюджанымі выпадкі раскіданняў ды псавання маёмасці, калі нанясенне ўрон некалькім уласнікам можа быць прызнана адзіным злачынствам пры наяўнасці вельмі цеснай ўзаемасувязі паміж эпізодамі з пункту гледжання аб'ектыўных і суб'ектыўных адзнак [1, с. 15–16]. Ужо ў XX ст. фінскі юрыст Б. Хонкасала адзначаў: «Тая акалічнасць, што некалькі асоб сумесна зацікаўлены ў ахоўным аб'екце, не перашкаджае таму, каб пасяганні на гэты аб'ект разглядаліся як адзінае цэлае. Толькі ў тых выпадках, калі справа тычыцца прававых каштоўнасцей, непарыўна звязаных з асобай, як напрыклад гонар, <...> свабода і жыццё, перадумовай захавання адзінства крымінальна-каральнай дзейнасці з'яўляецца тоеснасць суб'екта парушанай каштоўнасці пры кожным паасобным дзеянні» [5, с. 109].

Цікава, што той жа самы падыход панаваў і ў крымінальна-прававой навуцы цэлага шэрагу краін «народнай дэмакратыі», хоць і са спецыфічным ідэалагічным абгрунтаваннем. Так, балгарскі даследчык І. Д. Ненаў лічыў, што сацыялістычнае грамадства, «у адрозненне» ад капіталістычнага, дае адэкватную крымінальна-прававую ахову такім «найвышэйшым асабістым каштоўнасцям», як

жыццё, цялесная недатыкальнасць, свабода, гонар і годнасць, прызнаючы гэтыя каштоўнасці за кожным чалавекам, а таму ўжыванне канструкцыі працяглага злачынства немагчыма, калі маюць месца некалькі пасяганняў на асобу розных грамадзян, што, дарэчы, было непасрэдна замацавана ў Крымінальным кодэксе (КК) НРБ [6, с. 420]. Абавязковага адзінства пацярпелага патрабуюць для працяглых злачынстваў супраць асобы і многія іншыя вучоныя [7, с. 57; 8, с. 651; 9, с. 49].

Праведзенае намі канкрэтна-сацыялагічнае даследаванне, некаторыя вынікі якога ўжо прыводзіліся ў дадзеным артыкуле, таксама выявіла пэўную схільнасць сучаснага расійскага правасуддзя да рознага вырашэння пытання аб крытэрыях адзінства працяглага злачынства ў залежнасці ад аб'екта пасягання. Так, 69 рэспандэнтаў (30,7 %) палічылі, што дадзеная юрыдычная канструкцыя наогул не можа ўжывацца ў выпадках, калі гаворка ідзе аб пасяганні на асабістыя немаёмасныя каштоўнасці (жыццё і здароўе, свабоду, гонар і годнасць, палавую свабоду і палавую недатыкальнасць і г. д.); 95 апытаных (42,2 %) адказалі, што ўсе эпізоды працяглага злачынства супраць такіх каштоўнасцей мусяць тычыцца аднаго і таго ж пацярпелага (у той час, калі для раскраванняў і іншых маёмасных злачынстваў, а таксама для «злачынстваў без ахвяр», гэта не абавязкова); 6 (2,7 %) не змаглі адказаць; і толькі 55 (24,4 %) мяркуюць, што крытэрыі адзінства працяглага злачынства ва ўсіх выпадках адны і тыя ж і сярод іх адзінства пацярпелага не іграе рашаючай ролі.

На наш погляд, пры вырашэнні дадзенага пытання трэба цалкам адысці ад усялякіх крымінальна-палітычных меркаванняў накшталт неабходнасці забяспечыць узмоцненую ахову асобы. Па-першае, сацыяльная значнасць таго ці іншага аб'екта, што знаходзіцца пад аховай права, ужо ўлічана заканадаўцам пры ўстанаўленні ў норме Асаблівай часткі КК санкцыі за адпаведны грамадска-небяспечны ўчынак. Па-другое, крымінальна-палітычныя арыенціры могуць мяняцца, і ў сённяшняй Расіі, на жаль, у першую чаргу ахоўваюцца інтарэсы дзяржавы, а не індывіда, што выяўляецца ў актывізацыі барацьбы супраць некаторых карупцыйных злачынстваў, злачынстваў тэарыстычнага характару і экстрэмісцкай скіраванасці на фоне практычна поўнай дэкрыміналізацыі неасцярожнага прычынення сярэдняй цяжкасці шкоды здароўю [10], чаканай дэкрыміналізацыі

паклёпу, абразы, парушэння недатыкальнасці жылля, а таксама частковай дэкрыміналізацыі і істотнай дэпеналізацыі пасягненняў на дробную прыватную ўласнасць [11]. Па-трэцяе, як слушна заўважае А. П. Казлоў, дэфармаванне сталых і агульнапрызнаных судовай практыкай палажэнняў аб працяглым злачынстве ў прымяненні да асобных катэгорый спраў крайне небяспечна; барацьба з карупцыяй альбо якімі-небудзь іншымі відамі злачыннасці «насуперак ісціне, насуперак логіцы, насуперак сутнасці прызнаных з’яў» недапушчальна, і ў адносінах любога і кожнага працяглага злачынства трэба «гуляць па правілах, патрэбных з прычыны яго адасобленага існавання» [12, с. 162].

Дакладна абгрунтаваць абавязковую наяўнасць адзінства пацярпелага ў працяглых злачынствах супраць асобы можна толькі з пазіцый суб’ектыўнай канцэпцыі, згодна з якой дадзены від складанага адзінкавага злачынства – гэта не юрыдычная фікцыя, не асобны выпадак сукупнасці злачынстваў, што толькі дзеля так званай «працэсуальнай эканоміі» трактуецца судом як адно злачынства, а дзеянне, што з’яўляецца адзіным па самой сваёй прыродзе – па прычыне адзінства яго суб’ектыўнага боку. Аднак жа «доказ працягласці павінен вынікаць з акалічнасцей учынку і абавірацца на аб’ектыўную, а не на суб’ектыўную падставу: бо іначэй злачынца мог бы сцвярджаць, што ён адным намерам ахапіў некалькі забойстваў ці крадзяжоў у адно дзеянне» [13, с. 290–291]. Для крымінальнага права наогул «галоўны прадмет – чалавек, ягоны ўнутраны свет, дзе ўтвараецца насенне зла і дзе выпявае ў цемры злачынства», а само дзеянне дадзенага галіна разглядае «як суму адчувальных адзнак, з якіх выводзяцца існаванне, накірунак і напружанне злачыннай волі» [13, с. 6, 168].

Менавіта таму на падставе паасобнасці парушаных інтарэсаў можна толькі выказаць здагадку аб паасобнасці злачыннага намеру і, такім чынам, аб паасобнасці злачынстваў, але не больш; іншая справа, што ў выпадках пасяганняў на асобу «паасобнасць аб’ектаў <...> сведчыць аб паасобнасці дзеянняў як са знешняга, так і з унутранага бакоў» [14, с. 283].

У гэтых адносінах дарэвалюцыйны расійскі юрыст А. фон Рэзан сцвярджаў, «што не можа быць гаворкі аб адзінстве намеру і, такім чынам, аб працяглым злачынстве ва ўсіх тых выпадках, калі парушаюцца такія правы некалькіх асоб, якія, як гонар, свабода,

жыццё, ніколі не могуць быць парушаны *in abstracto*, а толькі як канкрэтнае права пэўнай асобы, бо ва ўсіх гэтых выпадках ужо знешняя форма дзейнасці выканаўцы – абразы, забойства некалькіх асоб – ясна паказвае, што яны вынікі не аднаго, а некалькіх намераў. <...> Але вывесці з гэтага, што адзінства аб'екта ўваходзіць, як самастойная прыкмета, у склад працяглага злачынства, нельга, паколькі ў вышэйпрыведзеных выпадках адзінства аб'екта з'яўляецца неабходнай умовай працяглага злачынства толькі таму, што адзін намер можа датычыць толькі аднаго аб'екта, а нападзенне выканаўцы на некалькі аб'ектаў прывяло б да наяўнасці некалькіх намераў» [15, с. 24–25]. Што ж тычыцца «злачынстваў, у якіх прадметам парушэння служыць права, якое можа быць парушана *in abstracto*, адзінства аб'екта нават і не мае заўсёды гэтага значэння» [15, с. 24–25]. Як нам здаецца, прыведзеныя сцвярджэнні ніколькі не згубілі сваёй актуальнасці і сёння, хоць, зразумела, трэба ўлічваць, што тэрміны *аб'ект злачынства* і *прадмет злачынства* выкарыстаны А. фон Рэзанам у значэнні, істотна адметным ад тых, што прыняты ў сучаснай расійскай і беларускай навуцы.

Амаль праз сто гадоў тое ж сцвярджае нямецкі крыміналаг Г. Г. Ешэк, паводле якога «ў выпадках найвышэйшых асабістых прававых каштоўнасцей паміж паасобных дзеянняў ёсць вялікая розніца, як з пункту гледжання аб'ектыўнай проціпраўнасці дзеяння, так і з пункту гледжання проціпраўнасці вынікаў, таксама як і злачыннага зместу дзеяння, што робіць немагчымым адмаўленне ад самастойнай ацэнкі кожнага такога дзеяння» [4, с. 141]. Застаецца толькі шкадаваць, што Пленум Вярхоўнага Суда Расійскай Федэрацыі, вельмі вольна вытлумачыўшы ч. 1 арт. 17 і п. «а» ч. 2 арт. 105 КК РФ, рэкамендаваў судам кваліфікаваць як забойства дзвюх ці больш асоб не толькі выпадкі ўчынення аднаго злачынства, якое выклікала шэраг юрыдычна тоесных вынікаў у выглядзе біялагічнай смерці некалькіх пацярпелых, але і выпадкі фактычнага ўчынення двух ці больш забойстваў, г. зн. некалькіх цалкам самастойных злачынстваў, якія нічым паміж сабою не звязаны ні з суб'ектыўнага, ні нават з аб'ектыўнага боку, акрамя таго, што ўчынены адной і той жа асобай [16].

Аб'ектыўныя канцэпцыі, якія ігнаруюць псіхічныя адносіны вінаватага да сваёй супрацьпраўнай дзейнасці, пакідаючы без разгляду матывы, якімі кіраваўся злачынца, і мэты, якія ён сабе

ставіў, аказваюцца няздольнымі належным чынам апраўдаць існаванне інстытута працяглага злачынства, знаходзячы яго *ratio legis* то ў асаблівых задачах крымінальнай палітыкі на тым ці іншым этапе грамадскага развіцця, то ў тых ці іншых патрэбах крымінальнага працэсу. А адсюль – больш чым спрэчныя прапановы лічыць адзінства пацярпелага абавязковай прыкметай працяглых злачынстваў маёмаснага характару (аб немэтазгоднасці чаго гаварылася вышэй) і наогул адмовіцца ад прымянення дадзенай юрыдычнай канструкцыі да пасяганняў на асабістыя немаёмасныя каштоўнасці – таму толькі, што «гаворка часта ідзе аб цяжкіх злачынствах, і празмерныя і беспадстаўныя прывілеі такім вінаватым маглі б паставіць пад сумненне дасягненне пакараннем яго мэтай» [17, с. 1064]. Мы ж рашуча пярэчым даволі распаўсюджаным у навуцы ўяўленнем аб працяглым злачынстве як аб нейкай «прывілеі» для злачынца [8; 17; 18], паколькі непрымяненне ў гэтых выпадках палажэнняў аб сукупнасці з’яўляецца не адступленнем ад агульных прынцыпаў кваліфікацыі злачынстваў і прызначэння пакарання, а наадварот, паслядоўным іх ажыццяўленнем. Пры працяглым злачынстве вінаваты ўчыняе не некалькі, а адно злачынства (хоць і некалькімі «заходамі»); таму цалкам лагічна, што яго дзеянні не кваліфікуюцца як сукупнасць. Акрамя таго, не ўсе злачынствы супраць асобы з’яўляюцца цяжкімі альбо асабліва цяжкімі, і ўжо нават з гэтага пункту гледжання наўрад ці мэтазгодна ўзмацняць крымінальную адказнасць, расцэньваючы як сукупнасць злачынстваў, напрыклад, розначасовае расказванне некалькім асобам паклёпніцкіх выдумаў аб адным і тым жа пацярпелым з адзіным намерам зняславіць яго ў вачах як мага большай колькасці людзей.

Зрэшты, калі гаворка ідзе аб працяглых злачынствах наогул і працяглых злачынствах супраць асобы ў асаблівасці, трэба напэўна выявіць, што ўсе эпизоды пасягання на правы аднаго і таго ж пацярпелага былі выкліканы адзіным злачынным намерам, а для гэтага зноў-такі неабходна пільна аналізаваць аб’ектыўны бок учыненага.

Сучасная айчынная крыміналогія зыходзіць з таго, што злачынныя паводзіны ёсць працэс узаемадзеяння асобы са знешнім асяроддзем, прычым адны вучоныя (У. М. Кудраўцаў, Д. В. Рыўман ды інш.) разглядаюць гэтае ўзаемадзеянне ў якасці механізма злачынных паводзін або механізма паасобнага злачынства, дзе

матывацыя з'яўляецца толькі першым кампанентам (этапам) [19, с. 178–196; 20, с. 125–139], другія ж (напрыклад, В. В. Лунееў) настойваюць на максімальна шырокім разуменні матывацыі, азначаючы яе як «унутраны суб'ектыўны стрыжань (працэс) злачынства, які ўключае ў сябе актуалізацыю патрэбнасці, фармаванне канкрэтнага матыву, апрадмечванне матыву ў мэце, выбар шляхоў дасягнення мэты, прадбачанне і прагназаванне магчымых вынікаў, прыняцце рашэння дзейнічаць, кантроль і карэкцыю дзеянняў, што ўчыняюцца, на аснове дзеючага матыву ды некаторыя іншыя моманты» [21, с. 62]. Так ці інакш, адзінства злачынных паводзін у канчатковым рахунку абумоўлена, з аднаго боку, адзінствам патрэбнасці як асновы крымінальнай матывацыі і, з іншага боку, пэўным станам знешняга асяроддзя (канкрэтнай жыццёвай сітуацыяй), у якім і з улікам якога дзейнічае вінаваты. Таму аб працяглым злачынстве мы можам весці гаворку там, тады і пастолькі, дзе, калі і паколькі шэраг грамадска-небяспечных паводзінскіх актаў выкліканы жадааннем задаволіць адну і тую ж патрэбнасць (а не шэраг тоесных патрэбнасцей) у адной і той жа канкрэтнай жыццёвай сітуацыі.

Беручы пад увагу вышэйпрыведзеныя меркаванні, нельга не пагадзіцца з С. Будзінскім, які пісаў, што, напрыклад, згвалтаванне можа лічыцца працяглым злачынствам «толькі ў адносінах да адной і той жа асобы ды і то ў рэдкіх выпадках, калі, напрыклад, злачынца пазбавіў згвалтаную свабоды. У іншых акалічнасцях цяжка ўявіць сабе, каб згвалтаванне той жа самай асобы заставалася б ва ўнутранай сувязі з папярэднім згвалтаваннем: нястрымная пажаднасць, што звяртаецца да гвалту, знаходзіць <...> у аднаразовым задавальненні» [1, с. 40]. У якасці прыкладу працяглага згвалтавання такога роду можна ўзяць не толькі шырока асветленую сусветнымі сродкамі масавай інфармацыі справу аўстрыйца Ёзафа Фрытцэля, які працягам некалькіх дзесяцігоддзяў трымаў у падвале свайго дома і рэгулярна гвалтаваў уласную дачку, але і куды менш рэзанансны выпадак, што меў месца ў расійскай судовай практыцы.

8 лістапада 2007 г., каля 19 гадзін 30 хвілін, А., знаходзячыся ля аднаго з дамоў у Руднічным раёне г. Пракоп'еўска, жадаючы задаволіць свае сексуальныя патрэбнасці, наўмысна, з мэтай учынення іншых дзеянняў сексуальнага характару ў адносінах да Л., напаў на пацярпелую, ухапіў яе за адзенне, прыставіў нож, што меўся пры ім, да шыі Л. і павалок яе ў бок сцяпоў да зараснікаў хмызняку,

размешчаных на надворку дадзенага дома, дзе, працягваючы свой злачынны намер, ужываючы да пацярпелай фізічны і псіхічны гвалт, што выявіўся ва ўдарах кулакамі па галаве ды целу, адначасова з якімі выказваліся пагрозы забойствам, падмацаваныя дэманстраваннем нажа і сцісканнем пальцаў рук на шыі пацярпелай, зрабіў з ёй шэраг *coiti per anum* – як фізіялагічных, так і з выкарыстаннем розных прадметаў, падабраных непасрэдна на месцы злачынства. Пасля гэтага А. адвёў Л. да яе дому, дзе каля 21 гадзіны 30 хвілін зноў зрабіў з ёю аналагічныя дзеянні. Руднічны раённы суд г. Пракоп’еўска абгрунтавана расцаніў учыненае як рэалізацыю адзінага намеру і асудзіў А. за адзінае працяглае злачынства, прадугледжанае п. «в» ч. 2 арт. 132 КК РФ (у рэдакцыі 1996 г.), г. зн. іншыя дзеянні сексуальнага характару, спалучаныя з пагрозай забойствам [22].

Якраз так трэба падыходзіць і да кваліфікацыі ў якасці адзінага працяглага злачынства неаднаразовага прычынення адной і той жа асобе пабаяў, катаванняў, цялесных пашкоджанняў рознай ступені цяжкасці і г. д.

Варта заўважыць, што некаторыя прыхільнікі суб’ектыўнай канцэпцыі працяглага злачынства дапускалі (хоць і ў вельмі рэдкіх выпадках) магчымасць прызнання адзіным злачынствам пасяганне на асабістыя немаёмасныя даброты розных ахвяр. Так, М. С. Таганцаў пісаў, што, хоць у гэтых выпадках ахаваны правам інтарэс амаль заўсёды мае выключна індывідуальны характар, сцвярджаць, што пры пасяганнях на асабістыя правы паасобнасць пацярпелых безумоўна выключае магчымасць прызнання адзінства злачыннага дзеяння, наўрад ці правільна. Калі мы прызнаём, што чалавек, які атруціў цэлую сям’ю пададзеным ім у місцы супам, вінаваты толькі ў адным злачынстве, хоць бы члены гэтай сям’і елі суп не адначасова, а паслядоўна, дык чаму мы павінны прызнаць наяўнасць сукупнасці ў дзеяннях таго чалавека, які, абараняючыся пры арыштаванні, выстраламі са шматствольнага рэвальвера, што знаходзіўся пры ім, забіў некалькі чалавек? [14, с. 283].

На наш погляд, у прыведзеным М. С. Таганцавым прыкладзе сапраўды мае месца адзінкавае злачынства, але не працяглае, бо ў ім адсутнічае характэрная для працяглых злачынстваў дыскрэтнасць (перарывістасць) дзеянняў [23, с. 8; 27, с. 44]. (Зразумела, дыскрэтнасць гэту трэба разумець як такую, што тычыцца толькі аб’ектыўнага боку; суб’ектыўны ж бок застаецца суцэльным, непа-

рыўным, ад намеру ўчыніць злачынства вінаваты не адмаўляецца – інакш гэта будзе мноства намераў, а значыць, і мноства злачынстваў.) Такім чынам, працяглае злачынства супраць асобы некалькіх пацярпелых уявіць сабе не проста «цяжка», як лічыў М. С. Таганцаў, а наогул немагчыма. Нават калі дапусціць, што нехта, ненавідзячы суседскую сям’ю, аднойчы вырашыў усю яе «вынішчыць», то адзіным злачынствам гэта будзе толькі ў тым выпадку, калі намер давядзецца рэалізаваць адначасова. Калі ж вінаваты будзе выконваць свой план «паэтапна», то адзінства злачынных паводзін (ці, калі пажадана, адзінства злачыннай матывацыі ў шырокім сэнсе) акажацца непазбежна зруйнаваным, бо ўсякі раз нанава будуць улічвацца асаблівасці месца і часу ўчынення злачынства, індыўідуальныя асаблівасці ахвяры, рабіцца новыя падрыхтоўчыя дзеянні і г. д., а пры такіх абставінах трэба весці гаворку не аб адзінай матывацыі, а аб шэрагу аднародных матывацый, значыць, не аб адзіным намеры, а аб шэрагу аднародных намераў.

З улікам выкладзенага можна зрабіць вывад, што адзінства пацярпелага не з’яўляецца самастойнай прыкметай працяглага злачынства, а ёсць толькі адзін з магчымых крытэрыяў адзінства злачыннага намеру; пры гэтым адзінства пацярпелага з’яўляецца *conditio sine qua non* адзінства намеру ў шматактавых пасягненнях на асабістыя немаёмасныя каштоўнасці (жыццё і здароўе, гонар і годнасць, свабоду і асабістую недатыкальнасць і т. п.).

Спіс выкарыстаных крыніц

1. *Budziński, S.* O zbiegu przestępstw i przestępstwach ciągłych ze stanowiska teorii i praktyki / Stanisław Budziński. – Warszawa, 1864. – VIII, 93 str.
2. Архив Рудничного районного суда г. Прокопьевска Кемеровской области. Дело № 1-162-2006.
3. Бюллетень судебной практики по уголовным делам Свердловского областного суда (IV квартал 2008 года). Утвержден постановлением президиума Свердловского областного суда от 18 февраля 2009 г. [Электронный ресурс] // Официальный сайт Свердловского областного суда. – Режим доступа: http://www.ekbobsud.ru/sudpr_det.php?srazd=6&id=41&page=1 – Дата доступа: 20.07.2009.
4. *Buturović, J. Lj.* Produženo krivično delo / Jovan Lj. Buturović. – Beograd: Privredna štampa, 1980. – 239 str.
5. *Хонкасало, Б.* Финское уголовное право / Б. Хонкасало // Современное зарубежное уголовное право. – Т. II: Финляндия, Швейцария / пер. с нем.

С. Л. Либермана; под ред. и с предисл. А. А. Пионтковского. – М.: Изд-во иностр. лит., 1959. – С. 27–220.

6. Ненов, И. Д. Наказателно право на Народна Република България, обща част / И. Д. Ненов. – София: Наука и изкуство, 1972. – 543 с.

7. Garačić, A. Produljeno kazneno djelo u novom Kaznenom zakonu / A. Garačić // Aktualna pitanja novog kaznenog zakonodavstva. – Zagreb: Inženjerski biro, 2000. – S. 54–65.

8. Babić, M. Konstrukcija produženog krivičnog djela u Krivičnom zakoniku Crne Gore / M. Babić // Pravni život. – Beograd, 2008. – Br. 9. – Т. I. – S. 645–665.

9. Цветковић, В. Нека питања код института продуженог кривичног дела (члан 61. КЗ) / Верољуб Цветковић // Билтен судске праксе Врховног суда Србије. – Београд, 2008. – Бр. 2. – С. 43–53.

10. О внесении изменений и дополнений в Уголовный кодекс Российской Федерации: Федеральный закон от 8 декабря 2003 г. № 162-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2003. – № 50. – Ст. 4848.

11. Куликов, В. Уголовный кодекс подберет: Минюст вынес на обсуждение варианты смягчения закона / В. Куликов // Российская газета. – 2009. – 9 июня. – № 103 (4927).

12. Козлов, А. П. Учение о стадиях преступления / А. П. Козлов. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 353 с.

13. Будзинский, С. Начала уголовного права / С. Будзинский. – Варшава, 1870. – X, 362 с.

14. Таганцев, Н. С. Русское уголовное право: лекции. Часть общая: в 2 т. / Н. С. Таганцев. – М.: Наука, 1994. – Т. 2. – 393 с.

15. Фонь-Резонь, А. О продолжаемом преступлении (*crimen continuatum*) / А. Фонь-Резонь // Журнал гражданского и уголовного права. – 1875. – Кн. 1. – С. 1–50.

16. О внесении изменения в постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 27 января 1999 г. № 1 «О судебной практике по делам об убийстве (ст. 105 УК РФ)»: Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 3 апреля 2008 г. № 4 // Бюллетень Верховного Суда Российской Федерации. – 2008. – № 6. – С. 9.

17. Vuletić, I. Produljeno kazneno djelo – jedan mogući smjer razvoja *de lege ferenda* / I. Vuletić // Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu. – Zagreb, 2008. – Vol. 15, br. 2/2008. – S. 1047–1074.

18. Бачиќ, Ф. Продолжено кривично дело / Фрањо Бачиќ // Годишник на Правниот факултет во Скопје. – 1965. – С. 119–142.

19. Криминология: учебник / Ю. М. Антонян [и др.]; под ред. В. Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2006. – 734 с.

20. Криминология: учебник для вузов / В. Н. Бурлаков [и др.]; под ред. В. Н. Бурлакова, Н. М. Кропачева. – СПб.: Питер, 2004. – 427 с.

21. *Лунеев, В. В.* Субъективное вменение / В. В. Лунеев. – М.: Спарк, 2000. – 70 с.
22. Архив Рудничного районного суда г. Прокопьевска Кемеровской области. Дело № 1-153-2008.
23. *Бабий, Н. А.* Множественность преступлений: квалификация и назначение наказания: науч.-практ. пособие / Н. А. Бабий. – Минск: Тесей, 2008. – 176 с.
24. Справка о причинах отмены и изменения приговоров районных судов Тамбовской области в кассационном порядке во 2-м полугодии 2009 г. [Электронный ресурс] // Официальный сайт Тамбовского областного суда. – Режим доступа: http://oblsud.tmb.sudrf.ru/modules.php?name=docum_sud&id=68 – Дата доступа: 15.07.2010.
25. *Авакумовић, Ј. Ђ.* Продужени злочин / Ј. Ђ. Авакумовић. – Београд: Штампарија Задруге штампарских раденика, 1882. – 70 с.
26. *Саблеръ, В.* О значеніи давности въ уголовномъ правѣ / В. Саблеръ. – М.: Тип. Т. Рись, 1872. – XV, 407 с.
27. *Стручков, Н. А.* Назначение наказания при совокупности преступлений / Н. А. Стручков. – М.: Госюриздат, 1957. – 144 с.

Поступила в редакцию 25.04.2011 г.